

УДК 94(477)«1920/1930»

**СІМЕЙНИЙ ПРОСТІР
ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ЧЕХІВ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20–30-І РР. ХХ СТ.)
THE FAMILY SPACE OF EVERYDAY LIFE OF THE
CZECHS OF SOVIET UKRAINE (1920–1930-IES)**

Чуян І. Л.,
аспірантка кафедри історії та археології
слов'ян, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: kafedra_slovjan@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-6328-6902

Chuyan I. L.,
Postgraduate Student, History and Archeology
Department National Pedagogical Dragomanov
University (Kyiv, Ukraine), e-mail:
kafedra_slovjan@ukr.net, ORCID:
0000-0002-6328-6902

Досліджується сімейне повсякденне життя чеської меншини радянської України у 20–30-і рр. ХХ ст. Визначаються мотиви укладання шлюбів між жінками та чоловіками чеських сільських громад. Розглядаються характерні для міжвоєнної доби особливості традиційного весільного церемоніалу чеського селянства радянської України. Характеризуються взаємини між чоловіком та жінкою усередині родини, зокрема у сфері розподілу господарських функцій. Аналізуються деталі жіночої залежності від чоловіка та заходи радянської влади спрямовані на подолання цього явища.

Ключові слова: чехи України, сім'я, жінка, чоловік, діти, радянська влада, повсякденне життя.

The family life of the Czech minority of Soviet Ukraine in the 20's and 30's of the twentieth century is researched. The reasons for the marriage between women and men of the Czech rural communities are determined. The features of the traditional wedding ceremony of the Czech peasantry of Soviet Ukraine characteristic of the interwar era are considered. Characterized by the relationship between a man and a woman inside the family, in particular in the area of the distribution of economic functions. The details of women's dependence on men and measures of Soviet power are analyzed to overcome this phenomenon.

Keywords: Czechs of Ukraine, family, woman, man, children, Soviet power, everyday life.

Родина належить до когорти таких соціальних структур, науковий інтерес до яких з часом не зменшується. Для людства знання про особливості еволюції цієї базової для формування суспільства спільки має неабияке значення хоча б тому, що від стану сім'ї залежить відтворення населення, передача досвіду та успадкування традиційних цінностей. Оскільки на міжвоєнний період української історії припали роки упродовж яких відбулися докорінні трансформації у сімейному житті різних національностей, що мешкали на території радянської України важливим видається дослідження родинного повсякдення чеської етностільності.

Мета статті: проаналізувати особливості створення та структури сімей чеської меншини в Україні міжвоєнного періоду; дослідити повсякденні взаємини між членами чеської родини.

Упродовж міжвоєнного періоду головним завданням чеської сім'ї (так само як і родин, що формували представники інших національностей) традиційно залишалася репродукція. Тому, попри вплив модернізаційних чинників на формування в радянській Україні первинних соціальних структур,

головним елементом, який скріплював стосунки між членами родини була не плінна любов, а тривала солідарність, обов'язок прийти на допомогу будь-якому членові сім'ї в часи кризи, незалежно від емоційних почуттів. Головним елементом одруження було те, що забезпечувало виживання, переважно – земля [3]. Шлюб вважався свідченням порядності людини, її морального обличчя й матеріального статусу. Погляди на нього визначались економічно-правовими умовами життя та моральним обов'язком. Адже лише одружившись хлопці та дівчата ставали повноправними членами сільської громади та мали рівне з усіма право голосу. Неодружена молодь, навпаки, сприймалась селянством як суспільна аномалія, відхилення від норми [7, с. 64].

Серед чехів існували традиції дошлюбного спілкування молоді – це, насамперед, форми дозвілля просто неба, притаманні й українцям – «вулиці», «музики», «вечорниці», та суто чеські, коли дівчата й жінки збиралися готувати придане молодій – «на пір'я» [5, с. 128].

На весілля чехи запрошували багато гостей. Адже участь всього колективу села у важливій сімейній події символізувала громадське схвалення шлюбу. Чехам був притаманний традиційний звичай кликати багато пар дружок та дружб. В чеській громаді зберігався звичай приносити продукти «приданки» в родині, де готувалися до весілля. Кожен приносив подарунок для проведення застілля або продукти для майбутньої подружньої пари (нареченій приносили додому масло, цукор, борошно, мед, горіхи, напої) [1, с. 131]. На відміну від українського, на чеське весілля не можна було прийти без запрошення, тому гостям, як своєрідну візитку, видавали невеличкі гілочки з білою стрічкою [9, с. 180]. Запрошення на весілля міг здійснювати молодий у супроводі коня, якого святково прикрашали стрічками, дзвіночками, килимом. У с. Малинівка весілля грали і взимку. Сучасники згадують про процесію молодих, дружок і музик на кінських упряжках серед снігових кучугур. Дорогою молодь співала пісень. Хлопці та дівчата, що перебували з нареченими вистрибували з возів і грали в сніжки [1, с. 132].

Традиційне чеське весілля поділялося на три цикли: передвесільний, власне весільний і післявесільний. Передвесільна обрядовість включала сватання, умовини, заручини, випікання короваю і дівич вечір. Власне весілля складалося із запросин, обдарування, посагу молодих, розплітання коси, розподілу короваю, перевезення посагу. Післявесільний цикл присвячували вшануванню батьків молодих, прилученню невістки до родини чоловіка [5, с. 128]. Головна функція більшості обрядових дій була спрямована на благополуччя і добробут майбутньої родини [9, с. 179].

Саме весілля у чехів відбувалося вдома, перед домом та у костьолі. В обряді брали участь усі присутні. Під звуки скрипки та народних інструментів гості прославляли подію, пов'язану з зарученням, бажали щастя, здоров'я та продовження роду. Основну роль у проведенні весілля відігравали вибрані молодими особи: старший молодець, старша та молодша дружки, весільні родичі, свідки

та хрещені. Звалася на пораду з боку нареченого та нареченої молоді і для поради запалювалася свічка. Радилася до того часу поки не згорала свічка, яку запалили наречені. Молодь перед домом співала пісні, в'язалися букети з розмарином для гостей, гучно грала музика. Перший весільний день за давнім звичаєм був у вівторок і весілля продовжувалося тиждень. Пізніше весілля почали призначати в суботу чи неділю. У перший весільний день всі вставали надто рано. Дівчата вбирали з піснями наречену, кухарки і сусіди приправляли їжу і всі чекали гостей. До столу подавалися страви. Кожна страва оголошувалася з піснями та різними забавами. Між тим проводились розлучення з родичами, відпрошення у батьків та благословення молодого, молодої. Зав'язувались хустки, молодих переймали по дорозі й багато іншого [1, с. 110–111]. Етноспецифічною рисою чеського весілля можна вважати обряд читання старшим сватом наказів молодим (вінч), які мають характер моральних настанов та регулюють обрядово-правову послідовність весілля [9, с. 179]. Закінчувалося весілля через тиждень взаємним відвідуванням родичів молодого і молодої, що вважалося зближенням двох родів. У найближчу неділю після весілля родичі збирались на дружній обід до батьків нареченої, який і завершував весілля [1, с. 135].

Поступово цикли традиційного чеського весілля скорочувалися, а то й взагалі зникали. Така доля спіткала розваги перед весіллям («розвеселки»), обряд прощання нареченої з подругами та батьками, приїзд нареченого до нареченої, купівля–продаж нареченої. Весілля позбавлялося численних магічних дій – відлякування від наречених злих духів, випікання і розрізання весільного короваю, підмітання нареченою порогу хати нареченого, звичаю оплакування нареченої, що мало сприяти багатому врожаю. За сприяння радянської влади було запроваджено ритуал одруження у сільраді. Зв'язок з етнічною традицією у весільному обряді чеських поселенців відслідковувався у національних танцях, піснях, стравах, у збереженні деяких елементів старовинних обрядових дій, що втратили свій колишній зміст і сприймалися як ігровий символічний елемент [11, с. 52–53].

Перш ніж аналізувати відносини між членами чеського подружжя слід зупинитися на розгляді універсальної міфоруальної системи взаємин між чоловіком та жінкою усередині традиційної сім'ї. Основу цієї системи визначають соціальні відносини домінування та експлуатації, що встановлюються між представниками різних статей, а також система уявлень про існування таких форм розподілу усіх існуючих предметів та практик, що примусово зводять їх класифікацію до опозиції чоловічого і жіночого. Внаслідок цього дана система постійно стверджується та набуває легітимності завдяки дії тих практик, які сама ж визначає та легітимізує. Оскільки в межах офіційної таксономії з жінками асоціюються такі якості як «внутрішнє», «вологе», «низьке», «зігнуте», «постійне», остільки вони сприймають як власні домашні турботи, тобто внутрішні і приховані, і навіть невидимі та соромні,

такі як виховувати дітей і ростити тварин, але також і значну частину зовнішніх робіт, особливо тих, які пов'язані з водою, травою, зеленню (прополка та догляд за городом), молоком, деревом, а також найбрудніших (переносити гній), наймонотонніших, найтяжчих та найпринизливіших. Чоловіки ж, що займають полюс «зовнішнього», «офіційного», «публічного», «правильного», «сухого», «високого», «переривчатого», привласнюють собі ризиковані, швидкі та видовищні дії. До них належать різання скоту, оранка, жнива та інші дії, що порушують звичайний перебіг життя і змушують користуватися виготовленими за допомогою вогню інструментами [2, с. 293–294]. У традиційному суспільстві жінки неминуче відтворювали образ, який для них сконструювали чоловіки. Таким чином створювалася ілюзія природного походження жіночої ідентичності, яку, однак, насправді сформувало оточення. Обгрунтування, яке виникло завдяки антиципаціям негативних упереджень, що перебували всередині соціального порядку і практик, які ці антиципації породжували і посилювали, розміщує чоловіків і жінок у дзеркальному колі, де безкінечно відображаються протилежні, але гідні для взаємного визнання образи [2, с. 298].

Відповідальне виконання чоловіком і жінкою своїх обов'язків забезпечувало повноцінне існування сім'ї як соціального інституту. В умовах традиційного суспільства, коли виробництво і споживання були невіддільними від сімейного життя, суворий розподіл обов'язків був найраціональнішим способом організації праці. Уся робота в родинному господарстві була чітко розділена на «чоловічу справу» та «жіночу справу» [6, с. 143].

До низки робіт, що традиційно виконували жінки, належали: обробіток городу, допоміжні польові роботи, сівба, прополкування, жнивування, заготівля сіна, квітникарство; санітарно-гігієнічні заходи (прибирання, прання, миття посуду і т.д.), перша медична допомога членам родини, принесення в дім води; догляд і годування худоби та домашніх тварин; приготування їжі та переробка сільськогосподарської сировини; виготовлення ниток, полотна, пошиття одягу, вишивання; дрібна торгівля тощо.

Чоловіки переважно виконували важкі фізичні роботи, а саме обробляли поле, возили дрова, їздили до млина, займалися ремонтом, наглядали за кінями [6, с. 144].

Причиною порушень гендерного принципу розподілу праці могли стати непередбачувані обставини: відсутність довгий час або смерть одного з подружжя [6, с. 145].

У традиційному суспільстві матеріальний добробут родини напряму залежав від взаємовідносин подружжя. Ставлення до праці і побутові взаємовідносини відігравали важливу роль в досягненні економічних гараздів та панування здорової атмосфери в домі [6, с. 146].

Після здобуття влади в Україні більшовики почали запроваджувати політику «розкріпачення жінки», її залучення до сфери суспільного виробництва. Зусилля політичної влади та активістів були направлені на те, аби відірвати жінок від домашньої

діяльності і залучити до суспільної роботи. З метою підвищити політичну та громадську активність жіноцтва, ідейно-політичний та культурний рівень були створені жіночі ради, а також збори делегаток. На зібраннях закликали боротися із «темрявою», забобонами, нещастям, приниженим становищем жінки в родині. Для виконання поставленої мети широко використовувались різноманітні форми та методи агітації та пропаганди, жінок залучали до участі в конференціях і зборах; пропагувалися новий побут, нова обрядовість, а також нові форми співжиття [6, с. 151].

У багатьох селянських сім'ях зберігалися старі погляди та патріархальні переконання, а пропаговані нововведення викликали острах і рішучу незгоду. Особливо таке ставлення спостерігалось у великих родинах, де дорослі діти або ж молоде подружжя проживало разом із батьками. Емансипація жінки викликала невдоволення та осуд рідних, особливо старшого покоління [6, с. 156].

У деяких чеських поселеннях молодший син залишався в родині батьків навіть після одруження. У зв'язку з цим досить поширеним був звичай виманек – коли батьки віддавали оселю, землю і все господарство сину, а самі залишалися на його утриманні і жили в цій же хаті [9, с. 181].

Ще на початку 1920–х рр. при народженні дітей була присутня баба-повитуха. Та вже у 1930–х рр. у селах діяли акушерські пункти з ліжками для породіль.

Надзвичайно оригінальним у середовищі чешок був звичай носіння жінками малих дітей, пов'язаними за спиною таким чином, щоб можна було вільно працювати [9, с. 181]. Аби не відривати матерів влітку від роботи на полі працювали колгоспні дитячі ясла, які були розташовані на декілька десятків дітей. Для них зводилися спеціальні будинки, які були відповідно устатковані пристосованими для дітей столами, лавами, вішалками тощо. У такому будинку розміщувалася кухня, де для дітей готували їжу. Біля будинку знаходилися доглянуті садки, де діти на повітрі мали змогу навчатися та розважатися [4, с. 114].

Дітей змалку привчали до праці. Дівчаток навчали готувати їжу, вишивати, вести домашнє господарство. Підростаюче покоління брало участь у польових роботах. Зокрема, на Волині діти дуже рано вставали аби допомогти батькам зібрати хміль [8, с. 138].

Трагічною подією у житті родини була смерть родича. Традиції та звичаї, що були пов'язані із похованням небіжчика, згуртовували членів сільської общини. У колоніях дотримувалися звичаю поминальних обідів у якому брали участь не лише родичі, а й односельчани померлого. Поховальні обряди не були сталі та зазнавали змін. Наприклад, один сучасник згадував: «Коли я приїхав сюди (мова йде про чеське поселення у Східній Волині) – домовину з небіжчиком, зазвичай, несли на кладовище на руках з музиками. Тепер такого немає» [8, с. 139]. Відвідуючи у пам'ятні дні поховання рідних, чехи застеляли могили скатертинами. Зверху ставили їжу: печених

поросят, великі круглі булки, пляшки з горілкою, яку пили маленькими чарками [10].

Таким чином, протягом 20–30–х рр. ХХ ст. чехи радянської України зберігали традиційні погляди на сім'ю. У відповідності до цих уявлень шлюб укладався для здобуття матеріальних ресурсів та забезпечення соціального захисту, що тісно пов'язувалося з народженням дітей. Шляхом залучення жінок до участі у суспільному житті радянська влада намагалася надати чешці рівний із чехом громадянський статус. Попри зусилля влади, чеські жінки продовжували залишатися залежними від чоловіків, а тому й надалі виконували здавна притаманні їм господарські та родинні функції.

Список використаних джерел

1. Борисов, М. 'Чеські народні традиції і обряди', *Чехи на Волині: історія і сучасність*, с.110–112.
2. Бурдьє, П., 2005. 'Соціальне пространство: поля і практики', Санкт-Петербург: *Алтейя*, 576 с.
3. Грицак, Я. 'Курс «Вибрані питання європейської історії» Лекція 6: Шлюб і сім'я'. [online] Доступно: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/841/6%20Family_lectio.pdf?sequence=1&isAllo wed=y
4. Дмитрук, НК., 1935. 'Крошня «Чеська»', *Радянська Волинь*, 28–29 жовтня.
5. Зіневич, Н., 2010. 'Весільні традиції чехів села Малинівка на Житомирщині', *Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання»*, Одеса: *Вид-во КП ОМД*, с.126–137.
6. Качан, ЮВ., 2018. 'Еволюція селянської сім'ї південно-українського регіону в контексті модернізаційних процесів кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст.' канд. дис. ... 07.00.01 – історія України, Запоріжжя, 298 с.
7. Ковальова, ЮВ., 2015. 'Інститут шлюбу в українському селі кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст.', *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип.43, с.63–69.
8. Лутай, МС., 2008. 'Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення', Житомир: *Вид-во ЖДУ ім. І. Франка*, 208 с.
9. Наулко, ВІ., 1996. 'Чехи в Україні', *Під одним небом: Фольклор етносів України*, Київ, с.171–182.
10. Романчук, О., Медлярська, С. 'З історії чеської колонії Ядвіново Острозького повіту'. [online] Доступно: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>
11. Чернявська, СМ., 1988. 'Побут і музичний репертуар чеського населення Одеси та Миколаївщини', *Народна творчість та етнографія*, №6, с.51–55.

References

1. Borysov, M. 'Cheski narodni tradytsii i obriady (Czech folk traditions and ceremonies)', *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist*, s.110–112.
2. Burdie, P., 2005. 'Sotsialnoie prostranstvo: polia i praktiki (Social space: fields and practices)', Sankt-Peterburh: *Alteya*, 576 s.
3. Hrytsak, Ya. 'Kurs «Vybrani pytannia yevropeiskoi istorii» Lektsiia 6: Shliub i simian (Course «Selected Issues of European History» Lecture 6: Marriage and Family)'. [online] Dostupno: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/841/6%20Family_lectio.pdf?sequence=1&isAllo wed=y
4. Dmytruk, NK., 1935. 'Kroshnia «Cheska» (Crochet «Czech»)', *Radianska Volyn*, 28–29 zhovtnia.
5. Zinevych, N., 2010. 'Vesilni tradytsii chekhiv sela Malynivka na Zhytomyrshchyni (Wedding traditions of the Czechs of Malynivka village in Zhytomyr region)', *Vesilna obriadovist u chasi i prostori. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Odeski etnografichni chytannia»*, Odesa: *Vyd-vo KP OMD*, s.126–137.
6. Kachan, YuV., 2018. 'Evolutsiia selianskoi simi pivdenno-ukrainskoho rehionu v konteksti modernizatsii nykh protsesiv kintsia XIX – pershoi chverti XX st. (The evolution of the peasant family of the southern Ukrainian region in the context of the

modernization processes of the late nineteenth and first quarter of the twentieth century): *kand. dys. ... 07.00.01 – istoriia Ukrainy, Zaporizhzhia*, 298 s.

7. Kovalova, YuV., 2015. 'Instytut shliubu v ukrainskomu seli kintsia XIX – pershoi chverti XX st. (Institute of marriage in the Ukrainian village of the end of the 19th – the first quarter of the twentieth century)', *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp.43, s.63–69.

8. Lutai, MYe., 2008. 'Chekhy na Zhytomyrshchyni: istoriia i sohodennia (Czechs in Zhytomyr region: history and present)', *Zhytomyr: Vyd–vo ZhDU im. I. Franka*, 208 s.

9. Naulko, VI., 1996. 'Chekhy v Ukraini (Czechs in Ukraine)', *Pid odnym nebom: Folklor etnosiv Ukrainy*, Kyiv, s.171–182.

10. Romanchuk, O., Medliarska, S. 'Z istorii cheskoï kolonii Yadvinovo Ostrozkoho povitu' (From the history of the Czech colony of Yadvinovo Ostroh district). [online] Dostupno: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>

11. Cherniavska, SM., 1988. 'Pobut i muzychnyi repertuar cheskoho naselennia Odesy ta Mykolaivshchyny (Life and musical repertoire of the Czech population of Odessa and Nikolayev region)', *Narodna tvorchist ta etnografia*, №6, s.51–55.

* * *